

Alojz Medňanský

*Malebná cesta
dolu Váhom*

Vydavateľstvo
Spolku slovenských spisovateľov

Alojz Medňanský

*Malebná cesta
dolu Váhom*

Vydavateľstvo
Spolku slovenských spisovateľov

Translation © Viktória Hornáková – dedičia 1962, 1981, 2007
Epilogue © Ján Tibenský 2007
Cover design © Anna Chovanová 2007
© Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, spol. s r. o., Bratislava
e-mail: vsss@stonline.sk
<http://www.vsss.sk>

Realizované s finančnou podporou
Ministerstva kultúry SR

VYDAVATEĽSTVO
SPOLKU SLOVENSKÝCH SPISOVATEĽOV
spol. s r. o.

Alojz Medňanský: Malebná cesta dolu Váhom
Doslov napísal Ján Tibenský
Zodpovedná redaktorka Ingrid Skalická
Ilustrácie z fondov Univerzitnej knižnice v Bratislave
Obálku s použitím ilustrácie graficky spracovala Anna Chovanová
Sadzba Anna Chovanová
Tlač Prima print, s. r. o.
Vydanie štvrté, vo Vydavateľstve Spolku slovenských spisovateľov prvé
Printed in Slovakia

ISBN

Alojz Medňanský a Slovensko

*P*rešlo vyše sto rokov, čo po dvoch nemeckých vydaniach konečne vyšiel aj slovenský preklad *Malebnej cesty dolu Váhom*.¹

A keďže sa dielo veľmi rýchle rozpredalo, dávame opäť do rúk čitateľa dielo, ktoré tak dlho chýbalo v našich knižniciach. Má to však svoje hlboké historické opodstatnenie, prečo sa prvé vydanie (1962) v slovenčine zjavilo tak neskoro. Jej autor barón Alojz Medňanský sa na Slovensku narodil a prežil tu takmer celý život. No bol príslušníkom najvyššej, neširokej vrstvy uhorskej vládnucej feudálnej triedy, významným krajinským hodnostárom a politikom, ktorý patril nielen k bojovníkom za rozšírenie práv maďarčiny v Uhorsku, ale aj k prvým hlásateľom a teoretikom maďarizácie. Postupne sa z radov nižšej i vyššej šľachty, žijúcej na Slovensku, pridávali k týmto snahám viacerí a nakoniec všetci! K priepasti triednej pribudla priepasť nacionálna. Žili tu popri sebe dva svety, navzájom cudzie a nepriateľské.

V slovenských kúriách, kaštieľoch a zámkoch ešte aj po veľkom historickom zlome r. 1918 sa nielen žilo v stratených ilúziách, snívalo o zašlej sláve, ale aj naďalej sa snovali plány, ako tu znova nastoliť vládu svätoštefánskej koruny. Starí a noví páni navzájom na seba nevražili. Šľachtické archívy a knižnice ostávali pred slovenskými historikmi zväčša zatvorené. O kultúrne dedičstvo bývalých feudálnych pánov tu veľký záujem ani nebol. A predsa barón Medňanský už v úvode svojho diela vyznáva, že ho napísal z lásky ku kraju, ktorý ho živí a prichýľuje, že touto knihou chce upevňovať lásku k vlasti a „za hranicami pretrhnúť temnú clonu, ktorá už príliš dlho zastiera krásny kraj pred očami cudzincov“. V *Malebnej ceste dolu Váhom* a v množstve článkov zozbieral veľa cenných údajov kultúrohistorického a vlastivedného charakteru k dejinám Slovenska. A takých tu bolo v minulosti viacej.

Mnoho vody pretieklo dolu Váhom od tých čias, ako podnikol po ňom svoju poetickú a romantickú cestu barón Medňanský. Aj časy sa zmenili! V kaštieľoch a zámkoch vystriedali sa majitelia. Používajú ich dedičia tých, ktorí ich stavali, z ktorých potu vyrástli. Sprístupnili sa ich kultúrohistorické pamiatky. Otvorili sa šľachtické archívy, knižnice a z nich sa na svetlo

vynáša všetko, čo súvisí s dejinami Slovenska a jeho ľudu, ktorý cez mnohé stáročia kľčoval tu pod pluh pôdu, vysušoval močiare, vysádzal vinice, sady, staval cesty a mosty, ale aj hrady na neprístupných skalách, nádherou oplývajúce zámky a kaštiele, ktorý živil a šatil vládnuću triedu. To všetko sú naše dejiny! Medzičasom opadla aj vlna nacionálnych vášní a získal sa náležitý odstup. Dnes už vieme zhodnotiť prínos niektorých osvietenejších príslušníkov feudálnej vládnucej triedy – boli to však biele vrany – k hospodárskemu, sociálnemu a kultúrnemu rozvoju Slovenska v minulosti. Preto už môžeme vydať aj zabudnuté dielo baróna Alojza Medňanského – *Malebnú cestu dolu Váhom*. Feudálne ovzdušie, ktoré z nej vane, dnes už nikoho neohrozuje infekciou recidívy a retrospektíva zo stopäťdesiatročného odstupu, ktorú pred nami plasticky otvára, je mimoriadne zaujímavá a poučná.

Korene rodostromu Medňanskovcov presahujú hlboko do minulosti. Podľa rodinnej tradície predkovia rodu prisťahovali sa na západné Slovensko niekedy na počiatku 13. storočia z Haliče. Ľudovít Veľký im v roku 1356 daroval obec Medné v Trenčianskej stolici, podľa ktorej dostali aj šľachtický predikát. Neskôr, keď jeden z členov rodiny dostal v Sedmohradsku donáciu na Megyes, začali sa nazývať Mednyánszky de Megyes. Manželstvami s bohatými a mocnými feudálnymi rodmi – s Nádašdyovcami, Forgáčovcami, Drugetovcami, Révaiovcami, Erdődyovcami a inými – stali sa najväčšími podielníkmi rozsiahleho majetkového komplexu beckovského panstva, ktoré kedysi celé patrilo povestnému oligarchovi Ctiborovi. Medňanskovci mali síce majetky aj v dolnozemských, maďarských stolicích, no základom ich bohatstva ostali natrvalo majetky na Slovensku, najmä na Považí, kde sa o ich rozmnoženie manželstvom s barónkou Rozáliou Révaiovou pričínili najmä dedo Alojza Medňanského Anton². Jeho matkou bola grófka Jozefína Esterháziová. Už tieto mená samy nám mnoho hovoria! Toľko však, myslím, v dnešných časoch o geneológii baróna Alojza Mednyanszkého de Megyes úplne stačí.

Roky mladosti Alojza Medňanského boli obdobím veľkých otrasov starého feudálneho spoločenského poriadku. Narodil sa 20. apríla 1784 v Priekope v Turci (počas návštevy rodičov u príbuzných Révaiovcov). Bolo to desaťročie, v ktorom reformy „klobúkového kráľa“ Jozefa II. aj u nás dôkladne prevetrali potuchnutú tíšinu šľachtického života. Otec mu onedlho, už v roku 1792, zomrel. Detstvo prežil na romantickom Považí, v Beckove, pod rumami starého, povestami opradeného hradu. V tomto čase veľký vplyv na jeho vnímavú detskú dušu mal dedo, vyše deväťdesiatročný Anton Medňanský, veterán bojov proti Turkom za cisára Karola VI. a vojen o dedičstvo habsburské. Tento svojmu vnukovi vštepoval nielen úctu a hrdosť k tradíciám rodiny spriazenej so starými a mocnými rodmi, ale aj kult starého feudálneho sveta s jeho prepychovými kaštieľmi a zámkami, hradmi ako symbolmi slávy, moci

a starobylosti významných rodov. A práve v tomto období vyšľahli plamene francúzskej buržoáznej revolúcie, s nezadržateľnou silou začali sa šíriť po celej Európe a všade ohlodávať základy feudálneho poriadku. Na konci 18. a na začiatku 19. storočia zrazili sa revolučné armády Francúzskej republiky a potom Napoleonove pluky v niekoľkých bitkách s vojskom Františka Habsburského, z ktorých zväčša rakúsky cisársky orol utekal so skrvavenou hlavou.

Po nižších gymnaziálnych štúdiách u piaristov v Trenčíne známosti už nebohého deda zabezpečili mu roku 1797 prijatie do Tereziána vo Viedni, výberovej školy pre deti vyšších aristokratických kruhov v monarchii, kde jeho protektorom bol sám štátny minister Saurau. Roku 1801 odchádza mladý Medňanský do Bratislavy, aby po absolvovaní práv na tamojšej Akadémii roku 1804 – opäť vďaka vplyvu grófa Saurau – nastúpil do štátnej služby, spočiatku skromne ako koncipista Uhorskej dvorskej kancelárie. Už v nasledujúcom roku sa barón Alojz Medňanský oženil s mladučkou šestnásťročnou grófkou Antóniou Schwarzenbergovou z českej vetvy Bolza (už v roku 1810 zomrela). Tým si otvoril dvere do salónov českej a moravskej aristokracie. Hoci jeho kariéra začala sa rozvíjať veľmi nádejne – už v roku 1806 bol menovaný „skutočným komorníkom“ jeho veličenstva (tento dekrét sa stal historický tým, že bol posledným aktom, na ktorý sa František podpísal ako rímsky cisár ríše národa nemeckého), roku 1809 bol poverený veľmi zodpovednou úlohou, evakuáciou archívu Dvorskej kancelárie z Viedne pred blížiacimi sa francúzskymi vojskami – po náhlej a nečakanej smrti svojej ženy vystúpil Medňanský zo štátnych služieb a utiahol sa do svojho kaštieľa vo Veselom pri Piešťanoch. Tu sa venoval racionálnemu hospodáreniu (patrila mu polovica chotára obce aj s poddanými) a literárnej práci³.

Prvý článok z pera mladého baróna Medňanského zjavuje sa v nemeckom časopise brnianskeho vydavateľa Karola Kristiána Andrého – *Hesperus, ein Nationalblatt für gebildete Leser* (*Hesperus, národný časopis vzdelaného čitateľa*).⁴ Potom sa už z roka na rok čoraz častejšie stretáme s jeho menom (písal obyčajne pod skratkou *Freyherr von M...y*) nielen v tomto, ale aj v druhom, taktiež nemeckom časopise Andrého – *Oekonomische Neuigkeiten und Berichte* (*Hospodárske novosti a správy*; oba časopisy vychádzali v Prahe).⁵ Neskôršie sa stal Alojz Medňanský pravidelným prispievateľom časopisu *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst* (*Archív pre geografiu, históriu, štátovedu a vojenstvo*), ktorý vydával vo Viedni jeho dobrý priateľ barón Jozef Hormayr.⁶ Jeho spisovateľská aktivita i tematická paleta – začal s poľnohospodárskymi článkami, správami a ekonomickými úvahami, potom sa zjavujú a postupne nadobúdajú prevahu vlastivedné rozpravy zamerané na minulosť i súčasnosť, pričom niektoré majú charakter serióznych vedeckých štúdií, iné popularizačných až zábavných článkov – stupňovala sa

a rozširovala zhruba až do vydania *Malebnej cesty dolu Váhom* (1826). Od tých rokov sa opäť aktívne začal venovať politickému životu.

Barón Alojz Medňanský patril v prvej štvrtine 19. storočia nesporne k najplodnejším spisovateľom-publicistom v Uhorsku z radov vyššej šľachty, pričom prevažná časť jeho literárnej produkcie priamo alebo nepriamo súvisí so západným Slovenskom. Podobným zjavom na východnom Slovensku bol v tomto čase o niečo starší Gregor Berzevici z Lomnice (1763 – 1822), taktiež šľachtic zo starého rodu, jedna z najosvietenejších hláv v súdobom Uhorsku, s ktorým si však práve Medňanský viac ráz skrížil kord v názorovom súboji.⁷ Poučné je sledovať vývoj spoločenských názorov baróna Medňanského nielen ako autora *Malebnej cesty*, ale aj z hlbších príčin. Odráža sa v nich politický kvas, ktorý čoraz silnejšie začal pracovať vo vnútri uhorskej vládnucej triedy v súvislosti s rastúcou krízou feudalizmu a ktorý napokon začiatkom štyridsiatych rokov vyústil v rôzne politické programy v tzv. období reforiem.

Strach pred rozšírením revolučného požiaru z Francúzska veľmi skoro stlmil aj odbojné štrnganie šabličkami uhorskej šľachty proti viedenskému dvoru po smrti Jozefa II. Vzápätí priam s rozochvenými rukami nadväzuje „filum interruptum – pretrhnutú niť“ práv Habsburgovcov na Uhorsko. Na sneme roku 1796 cisár František, odvolávajúc sa na tradičnú vernosť uhorskej šľachty dynastii, dostal všetko, čo chcel – dane, obilie, kone, regrútov na vedomie vojny proti revolučnému Francúzsku. Takmer dvadsať rokov trvalo vojnové obdobie a stretnutia cisára s uhorskou šľachtou mali vždy podobný charakter. Z príležitosti korunovácie cisárovnej Ludvigy v novembri roku 1809 v Bratislave dvor opäť vystúpil s enormnou požiadavkou: dodať 20 000 koní, postaviť 50 000 vojakov do bojových línií a 12 000 regrútov. Treba pripomenúť, že tu nešlo o šľachtickú pohotovosť. Tá sa pred niekoľkými mesiacmi v júni pri Rábe v stretnutí s Napoleonovou armádou po prvých výstreloch hanebne rozutekala. Do úvahy prichádzalo poddanské vojsko. A na tomto korunovačnom sneme práve mladý barón Medňanský patril k najväčším horlivcom.⁸ Predovšetkým vďaka jeho iniciatíve Nitrianska stolica postavila dva regimenty ľahkej jazdy, ktoré potom aj bojovali v Tirolsku. Pravdaže, nebolo to zadarmo! V radoch uhorskej šľachty v tomto čase neustále stúpala vlna uhorského patriotizmu, ktorého základňou ostávala stará feudálnostavovská ústava. Na sneme roku 1805 si šľachta vymohla ďalšie rozšírenie práv maďarčiny ako úradného jazyka, no zároveň okrem iných zákonov namierených proti ľudu i nariadenie o povinnosti poddaného odovzdávať deviatok aj z plodín siatych do úhoru. To však nebolo to hlavné! Počas vojen došlo aj u nás k nebývalej konjunktúre poľnohospodárskych výrobkov. Ceny obilia vzrástli päť – až šesťnásobne. Vývoz sa viac než zdvojnásobil. Do mešcov a truhlíc magnátov i strednej šľachty sa zo všetkých strán zhromažďovali peniaze. Vraj sa navzájom pozdravovali: „Jarný dážď v celej krajine a pokoj-

nú vojnu...“⁹ Inflácia, ktorá na druhej strane bola zákonitým dôsledkom vojnového pustošenia, znovu síce vážne ochladila vzťahy medzi uhorskou šľachtou a dvorom – barón Medňanský na sneme roku 1811 pre zmenu patrila k najväšnivejším odporcom devalvačného patentu grófa Wallisa a cisár František potom takmer pätnásť rokov nezvolal uhorský snem, no dobrý odbyť poľnohospodárskych výrobkov, ktorý ešte dlho trval, zmierlivo pôsobil na nespokojnosť uhorskej šľachty.

Roky vojnovnej konjunktúry mali hlboký vplyv na mentalitu uhorskej šľachty, prirodzene, najmä strednej a aristokracie. Stávali sa z nej podnikatelia. V jej radoch rastú snahy hospodáriť vo vlastnej réžii – pre slovenského poddaného to malo za následok, že ho v oveľa väčšom rozsahu začali okrádať o pôdu a pripájať ju k majetkom, vyháňať ho zo spoločných pasienkov, z úžitku lesa – rozhladenejší zavádzajú racionálnejšie formy hospodárenia, najmä chov koní, oviec, švajčiarskeho rožného dobytku, zakladajú liehovary, mlyny, papierne, sklárne. Niektorí sa už začínajú trápiť nad páľčivými problémami hospodárskeho rozvoja v Uhorsku vôbec. K tejto predbežne veľmi úzkej skupinke patrila aj barón A. Medňanský.

Ihneď ako sa osadil na svojom majetku vo Veselom, pustil sa s veľkým zánietením do práce. Spočiatku možno preto, aby zabudol na nečakanú manželkinu smrť. Predovšetkým sa usiloval zaviesť poriadok na svojom zanedbanom majetku. Jeho aktivita a elán sa však nedali obmedziť hranicami panstva. – Roku 1813 vypracoval projekt „na zlepšenie ciest v celej Nitrianskej stolici, ktoré sú naskrz v biednom stave a takmer neschodné“.¹⁰ Vďaka Medňanskému nastalo v tomto smere zlepšenie. No jeho zásluhy znovu treba vidieť v rámci patričných medzí: farchy na údržbu komunikácií – ciest, mostov, vodných tokov – spočívali úplne iba na pleciah poddaných. V tomto období sa Medňanský celý nadchol pre racionálne poľnohospodárstvo. Hospodárske novosti mu uverejnili niekoľko odborných poľnohospodárskych a lesníckych článkov.¹¹ Počas cesty do Francúzska roku 1812 jeho pozornosť upútal predovšetkým chov oviec. Navštívil stádo pána Lasteyrieho neďaleko Paríža, vo Švajčiarsku chov iného pána Picketta pri Ženeve, aj v Rakúsku ho zaujalo niekoľko chovateľov a poľnohospodársky Cisársky ústav vo Viesendorfe vo Viedni. Nakoniec sa zastavil na cisárskom statku v Holíči, povestnom doma i v zahraničí chovom španielskych oviec merino.¹² Starostlivo sledoval poľnohospodárske novoty aj u svojich aristokratických susedov. O chove koní grófa Jozefa Huňadiho v Urmíne v Nitrianskej stolici napísal priam chválospev.¹³ Obzvlášť sa mu zapáčila myšlienka s výberovými dostihmi, na ktorých pretekali aj sedliacke kone (víťaza pán gróf odmenil novým sedliackym oblekom). Medňanský sa však oduševňoval za každý hospodársky pokrok v krajine. Keď roku 1812 podával v Hesperuse správu o vzniku novej súkenky, ktorú založil gróf Huňadi v Mesztenye v Szümegehskej stolici, hovorí tu na jednej

strane o prekážkach (necharakterizuje ich, bohužiaľ, bližšie), čo sa v Uhorsku stavajú do cesty manufaktúrnemu, najmä textilnému priemyslu, na druhej strane Huňadiho krok hodnotí ako vlastenecký čin, ktorého hlavným cieľom vraj je „otvoriť krajine dôležité zdroje výživy“.¹⁴ Tieto Medňanského názory a úsilia sú jasným dokladom, že v Uhorsku, vrátane Slovenska, sa začal významný spoločenský proces, formovanie „buržoáznej šľachty“, ktorá sa v dôsledku slabosti meštianstva napokon roku 1848 stala hegemonom maďarskej revolúcie. Tento vývoj, pravda, i u baróna Medňanského, i vcelku, bol veľmi kľukatý, protirečivý a zložitý.

Ak barón Medňanský videl už niektoré pálčivé problémy rozvoja manufaktúrneho priemyslu, tým väčšmi musel na ne narážať v poľnohospodárstve, ktoré v zaostalom agrárnom Uhorsku (i na Slovensku) bolo nepomerne rozhodujúcejším odvetvím výroby. Okrem toho sám Medňanský bol statkár. Feudálny spoločenský poriadok sa už od polovice 18. storočia dostáva u nás do otvorenej trvalej krízy. Zasahovala všetky oblasti života, no najcitlivejšie sa prejavovala práve v poľnohospodárstve, kde predovšetkým produktivita nevoľníckej práce začala rapídne upadať. Táto situácia bola tým paradoxnejšia, že práve v tomto období zemepáni zvyšujú trhovú výrobu a začínajú prechádzať v oveľa väčšom rozsahu než v minulosti k hospodáreniu vo vlastnej rézii. A skutočne.

A. Medňanský už roku 1811 uverejňuje rozsiahlu úvahu *O prekážkach, ktoré v Uhorsku stoja v ceste hospodárstvu*.¹⁵ V každom prípade je zaujímavé, v čom videl Medňanský ako predstaviteľ vládnucej triedy, feudálny statkár, prekážky v rozvoji poľnohospodárstva, pretože v tomto prípade iba toto mal na mysli. Vcelku ich rozdeľuje do troch-štyroch kategórií. Spočívajú, ako sám doslova hovorí, „na ústave, duchovnej kultúre, populácii a fyzikálnych vlastnostiach krajiny“. Za najvážnejšie pokladal prekážky „z ústavy“ (má tu na mysli konkrétnu vtedajšiu feudálnostavovskú uhorskú ústavu), teda prekážky politicko-právneho charakteru. Tejto skupine venoval aj najväčšiu pozornosť. Poukázal tu najmä na zhubné dôsledky delenia šľachtických majetkov a tzv. aviticity. Podľa uhorských zákonov sa majetky delili medzi mužských šľachtických dedičov rovnakým dielom. Takto často pôvodne uzavretý hospodársky komplex sa rozpadol medzi desať, dvadsať i päťdesiat nových pánov. Podnikavejší jednotlivci, usilujúci sa o zavedenie racionálnych metód, narážal za takýchto okolností na najrozmanitejšie obmedzenia od nemožnosti nahradiť trojpolné úhorové hospodárenie systémom striedania osevov až po prípadnú stavbu nových hospodárskych budov. Toto všetko poznal Medňanský z vlastnej skúsenosti. Spoluvlastníkov-komposesorov beckovského panstva – a on bol jedným z nich – roku 1735 bolo 18 a roku 1794 až 48.¹⁶ V súvislosti s aviticitou, zákonom z polovice 14. storočia, podľa ktorého sa šľachtický majetok nemohol predať, ale iba dať do zálohu najviac na tridsať

rokov, Medňanský upozorňuje, že takýto nájomca-arendátor sa usiloval v prvom rade pôdu využiť, exploatovať a nič neinvestovať. Okrem toho aviti-cita bola jednou z najvážnejších prekážok pri získavaní úveru pre šľachtic-kých podnikateľov.

Veľmi zaujímavý je Medňanského rozbor prekážok, vyplývajúcich z „populácie a fyzikálnych vlastností krajiny“. Medňanský tu má na mysli rozdiel v hustote osídlenia a charaktere pôdy medzi Slovenskom (Medňanský, prirodzene, stále hovorí o Hornom Uhorsku) a maďarskou nížinou. Kým Slo-vensko na jednej strane je hornaté, má málo ornej pôdy, a na strane druhej trpí preľudnenosťou, na Dolnej zemi je mnoho úrodnej, dobrej oráčiny a málo ľudí. Toto podľa neho je jedna z vážnych prekážok hospodárskeho rozvoja celej krajiny, ktorá sa dokonca odrazila aj v povahe obyvateľstva. V hornatých slovenských stolicích pôda, hoci sa využil každý kúsok úrodnejšej zeme a polia sa derú vysoko do strání, nestačí už obyvateľstvo vyživiť. Mimoriad-ne usilovný a podnikavý slovenský ľud musel preto siahnuť k iným zdrojom výživy. V týchto krajinách sa hojne rozvinulo domáce remeslo, najmä produk-cia drevených výrobkov, furmančenie, obchod so všetkým možným a navzdor tomu každoročne odchádzajú odtiaľto tisíce ľudí do žatvy na Dolnú zem. Tu však podnikavý zemepán je obmedzený nedostatkom pracov-ných síl, na strane druhej maďarský roľník sa vraj uspokojí s tým, čo mu bez veľkej námahy poskytne štedrá príroda.

V závere, na poslednom mieste, venuje A. Medňanský pozornosť aj vzťa-hu celkovej kultúrnej úrovne k úrovni poľnohospodárstva. Vedecký život v Uhorsku vraj v posledných časoch zaznamenal na mnohých úsekoch znač-ný pokrok, no práve v poľnohospodárstve sa urobilo najmenej. Na vyšších školách sa agronómii venuje malá pozornosť. Obyčajne ju prednáša jeden pro-fesor v rámci prírodopisu, fyziky a chémie. Šľachta preto o poľnohospodár-stve nevie takmer nič. Panskí úradníci sú najmä teoreticky nevzdelaní. „Práve tak málo sa robí,“ konštatuje Medňanský, „pre poučenie roľníka duchov-ným.“ Katolícky nižší klérus je vraj z ekonomického hľadiska vôbec málo vzdelaný, protestantskí sú inak obmedzovaní. Odporúča preto, aby sa poľno-hospodárskym vedám už pri výchove kňazského dorastu venovala väčšia pozornosť. Vcelku však barón Medňanský konzervativizmus uhorského roľníka pokladal iba za druhoradú príčinu zaostalosti poľnohospodárstva.

Najväčšiu pozornosť v Medňanského ekonomickej úvahe si však zasluhu-je časť, v ktorej hovorí a poddanskej robote ako o jednej z najvážnejších pre-kážok rozvoja. Prácu na panskom robí roľník svojím vlastným náradím, a preto, prirodzene, berie si to najhoršie, aké má. No ani zemepánov táto otáz-ka veľmi netrápi, a tak v Uhorsku dvojité pluhy, kultivátory, extirpátory, sejač-ky atď. ostávajú stále neznáme. Zo sedliackeho domu na panské chodí praco-vať raz jeden, raz druhý. Celkom ináč vraj poľnohospodárstvo vyzerá,

a Medňanský tu má pred očami iba feudálny majetok – keď sa pracuje so stálymi platenými silami, bírešmi, vlastnými poťahmi a náradím. Tu bol barón A. Medňanský skutočne, aspoň pokiaľ ide o zvýšenie produktivity na panských majeroch, najbližšie pravde.

Kríza poľnohospodárskej výroby, predovšetkým úpadok produktivity nevoľníckej práce, začala sa u nás pociťovať už v druhej polovici 18. storočia. J. I. Bajza vystihol ju obrazne: „Na panskej roli poddaný svoj dobytok neude-
rí!“¹⁷ Horšie bolo, že roľníci strácali záujem aj o výnosy na poddanských poli-
ach. „Keď nič nemám, nikto mi nič nemôže vziať. Ak dačo mám, iste to musím
dať inému,“ vyhlasovali často poddaní podľa Gregora Berzevicího.¹⁸ Išlo tu
o hlbokú otvorenú krízu feudálnovlastníckych vzťahov. S požiadavkou úpl-
ného vyvlastnenia feudálov neprišli ani uhorskí jakobína, ba ani Košut a Štúr
v revolúcii 1848. Ostávalo sa iba na polceste, pri reformách starého a pri rôz-
nych návrhoch, ktoré mali pomôcť predovšetkým feudálnym zemepánom.
Mária Terézia roku 1767 zaviedla u nás tzv. urbár, podľa ktorého rozsah
povinností poddaného mal byť úmerný rozsahu poddanskej osadlosti. Už
urbár po vzájomnej dohode pripúšťal relúciu, úhradu poddanskej roboty
a naturálnych dávok v peniazoch. Jozef II. aj v Uhorsku roku 1785 dosiahol
zrušenie nevoľníctva. V dedičných krajinách barón Raab vypracoval návrh,
ktorý odporúčal, aby roľníci roboty a naturálne dávky vyplácali vrchnostiam
v peniazoch. Na Slovensku stúpencom tohto smeru bol už J. I. Bajza. Vo svo-
jom románe *René mládenca príhodi a skusenosti* navrhuje, aby sa zemepáni
vôbec vzdali obrábania pôdy vo vlastnej réžii a všetku pôdu prenechali pod-
daným. „Tým by,“ hovorí, „aj polia lepšie vyzerali, pretože sedliak bedlivejšie
obrába, čo je jeho vlastné, hoci z toho aj platí, ako to, čo patrí pánovi...“¹⁹
Počas hospodárskej konjunktúry v rokoch napoleonských vojen a po nich zví-
ťazila však úplne v celej rakúskej monarchii tendencia opačná. Mnohí zeme-
páni si síce uvedomovali nevýhody poddanskej roboty – čo napokon potvrd-
zujú aj názory A. Medňanského, no pre jej výmenu platenými silami, najmä
v Uhorsku, chýbal kapitál a konečne ani poddaný roľník nemal vcelku dosť
peňazí, aby sa vykupoval. Od relúcie, výkupu robôt, naostatok odrádzal aj
rapídny pokles hodnoty peňazí v posledných rokoch napoleonských vojen
a v období po nich. V súdobej tlači, najmä v Hospodárskych novostiach
a správach, do ktorých prispieval aj Medňanský, o týchto otázkach sa pomer-
ne veľa diskutovalo. Do diskusie sa zapojil aj on. Roku 1815 tu uverejnil novú,
ešte rozsiahlejšiu ekonomickú úvahu *O relúcii robôt so zreteľom na Uhorsko*.²⁰

V prvej časti Medňanský naširoko vysvetľuje vznik a vývoj robotovej renty
v Uhorsku a dáva ju do súvisu, iste celkom správne, s vývojom celého feudál-
neho systému. Podľa neho robota, ako základná povinnosť poddaného, spočí-
va v tom, že poddaný nemá vlastnícke právo a pôdu, ktorú obrába, dostal od
svojho zemepána ako „léno“. Z tohto potom prirodzene vyplývajú určité

povinnosti poddaných, okrem iného aj robotová renta. Na druhej strane i feudáli ako priami vlastníci pôdy majú určité „lénne“ záväzky voči kráľovi. Medňanský v tejto súvislosti hovorí o určitých právach a záväzkoch medzi zemepánom a poddaným (v tomto smere idealizuje poddanské vzťahy ako „lénne“, pretože roľník nemal nijaké právo ani na pôdu a tým menej voči feudálnej vrchnosti), a ak by sa všeobecne zaviedla relúcia, musel by sa zmeniť aj tento historickým vývojom vytvorený vzťah medzi zemepánom a poddaným.

Nepomerne závažnejšia a zaujímavejšia je tá časť Medňanského úvahy, v ktorej sa zaoberá analýzou súčasného stavu vo vzťahu k relúcii robôt a zhŕňa argumenty pre i proti. Pokiaľ ide o stredného šľachtica s dvoma-troma poddanými, Medňanský a priori vylučuje výkup robôt, pretože by tento nielen nevládal udržať v prevádzke svoje hospodárstvo, ale by vôbec nevyžil. Relúcia preto prichádza vraj do úvahy iba na feudálnych veľkostatkoch, ale aj tu predpokladá „veľmi veľký kapitál“. Stúpeneci relúcie podľa Medňanského vidia jej hlavné klady v tom, že sa pôda s najatými námezdnými silami, s vlastným poľahom a náradím lepšie obrobí, že sa výkupom zvýši peňažná renta zemepána a konečne sa zlepší aj úroveň hospodárstva poddaného. Proti týmto trom bodom pro postavil tu však barón A. Medňanský až trinásť argumentov contra: Relúcia pre feudálnych statkárov by vraj znamenala rast počtu ťažného dobytku, nevyhnutnosť mať vlastné poľnohospodárske náradie, námezdné sily, pričom však vlastný ťažný dobytok by vyžadoval nielen obsievanie ornej pôdy krmovinami, ale aj iné finančné náklady, kapitál na stavbu hospodárskych budov a ich údržbu, vzniklo by riziko škôd na týchto budovách (oheň, búrky, sneh), okrem toho peniaze by pohlcovali aj iné drobné výdavky a k tomu všetkému zemepán i tak na naliehavé poľnohospodárske práce musel by najímať tovarichárov. Keď sa toto všetko zbilancuje, končí Medňanský, nevýhody relúcie pre statkára nepomerne prevažujú jej klady. Medňanský pritom však dobre poznal škodlivé dôsledky roboty nielen pre roľnícke hospodárstvo, ale aj pre národné hospodárstvo v celej krajine vôbec. V článku *Prečo nerobí pestovanie kultúry hodvábnika v Uhorsku žiadne pokroky*²¹, ktorý napísal o rok neskoršie, veľmi jednoznačne priznáva ako hlavnú príčinu poľnohospodárskeho úpadku nedostatok času u poddaného sedliaka, ktorý okrem práce na svojom hospodárstve robotuje „pre štát, pre stolicu a pre zemepána“. Ďalej uvádza, že roľník býva zväčša s celou rodinou (a niekedy ide o patriarchálnu veľkorodinu), prípadne ešte aj s nakvartírovaným vojakom, v jednej zadymenej izbe a na chov hodvábnika nemá ani vhodné priestory. V úvahe o relúcii robôt však barón A. Medňanský filistersky vyhlasuje za najväčšieho nepriateľa poddaného sedliaka voľný čas, lebo ak by ho vraj mal, strávil by ho v ničote a v krčme. Preto dispozíciu s časom nemožno v nijakom prípade ponechať iba na roľníka a napokon, konštatuje Medňanský, aj keď poddaný jeden deň v týždni pracuje pre svojho zemepána, dva týždne

v roku pre kráľa a stolicu (túto robotu odhaduje pod normu určenú urbárom!), „ostáva mu skutočne dosť času, aby obrobil svoje polia“. V závere barón Medňanský vychádza otvorene s farbou von: Išlo mu výlučne o výhody feudálnych statkárov a osud poddaných v súvislosti s výkupom ho vôbec nezaujímal. Na zmenu názorov Medňanského v porovnaní s názormi z roku 1810 – 1811 pôsobila nielen stále rastúca inflácia obeživa, ale v pozadí aj strach z novôt a poddaného ľudu.

Toho, kto pozná názory Gregora Berzeviciho, vôbec neprekvapí, že sa viac ráz a ostrá zrazil v polemike s barónom Medňanským. G. Berzevici je nesporne najotvorenejšou hlavou, najrozhladenejším národohospodárskym mysliteľom pred Štefanom Sečénim v celom Uhorsku. Ideovou platformou, z ktorej vyšiel, bol jozefínsky „osvietenský“ absolutizmus. No počas svojho študijného pobytu v Anglicku sa zoznámil s učením významného politického ekonóma Adama Smitha, nadšeného stúpenca princípov voľnej súťaže, liberalizmu. Berzevici mal neskôr úzke styky s uhorskými jakobínmi. Okrem teoretického spisu *O politickej ekonómii* (ostal v rukopise), Berzevici napísal rozsiahle dielo *O obchode a priemysle Uhorska* a množstvo úvah, návrhov i štúdií o aktuálnych ekonomických otázkach uhorského hospodárstva, najmä o prekážkach hospodárskeho rozvoja krajiny, ktoré chápal nesporne oveľa hlbšie a širšie než barón Medňanský. Na druhej strane v propagácii a v úsilí aplikovať zásady voľnej súťaže často postupoval doktrínársky a nebral do úvahy odlišnosť medzi ekonomikou súčasného Anglicka a Uhorska. V roku 1818 vystúpil Berzevici veľmi ostro proti limitovaniu, určovaniu cien mäsa stolicami, a v tejto súvislosti aj proti celému cechovému zriadeniu ako prežitému a škodlivému. V stolicách sa vraj nakoniec limituje všetko. „A načo to všetko,“ rozhorčuje sa Berzevici, „voľná súťaž je najlepšia limitácia!“²² Otázka určovania cien v tomto čase zaujala však nielen Berzeviciho. Barón A. Medňanský už roku 1815 uverejnil úvahu *O taxovaní remeselníkov v Uhorsku*²³, kde sa týmto problémom zaoberá ešte na širšej základni. Podnetom mu bol rast disproporcií medzi cenami poľnohospodárskych a remeselníckych výrobkov – podľa Medňanského začali klesať, ceny remeselníckych sa udržiavali na starej hladine a týmto sa v Uhorsku vraj poškodzovala prevažná väčšina obyvateľov. Preto sa aj v jednotlivých stolicách začala uskutočňovať taxácia cien remeselníckych výrobkov, pričom za jej základ brali sa cenové relácie z roku 1792. V tejto súvislosti kladie si Medňanský otázku, za akých okolností a či je vôbec limitovanie cien štátom oprávnené, a ak, z akej bázy sa má pritom vychádzať. Určovanie maximálnych cien, taxáciu, štátom pokladá Medňanský nielen za oprávnenú, ale za nevyhnutnú v takom prípade, keď sa poruší „stav rovnováhy“ medzi cenami základných výrobných oblastí. Keď potom neskoršie G. Berzevici ostro vystúpil proti limitovaniu cien mäsa stolicami, Medňanský sa ozval. V diskusii síce pripustil, „že monopol a limitácie sú stále zlo – pretože

násilie je smrť priemyslu a obchodu“, no poukázal na rôzne prekážky slobodného predaja mäsa (nerozvinutý trh, prechmaty mäsiarov atď.) a za tejto situácie označil limitácie za menšie zlo.²⁴ Oveľa vážnejší a ostrejší konflikt medzi Medňanským a Berzevicim vznikol pri roľníckej a neskôr (nepriamo) aj jazykovej otázke v Uhorsku.

Niekedy v prvých rokoch 19. storočia napísal G. Berzevici neveľký spis *O postavení a povahe roľníkov v Uhorsku* – bola to do tých čias najbystrejšia a najodvážnejšia kritika feudálno-nevoľníckych vzťahov v Uhorsku. Berzevici tu odhalil neudržateľne smutný stav poddaného ľudu, ktorého postavenie sa po tereziánskej urbárskej úprave a po zrušení nevoľníctva nielen nezlepšilo, ale, naopak, neustále sa zhoršovalo. Poddaný ľud stále trpí najrozmanitejšími prechmatmi zo strany svojich zemepánov a je proti nim úplne bezmocný. V dôsledku toho produktivita práce poddaného na veľkostatku, ale aj na poddanských hospodárstvach stále upadá a to sa odráža priamo i nepriamo na biednom stave celého národného hospodárstva v Uhorsku.

Cenzúra však tento Berzeviciho spis nedovolila vytlačiť, a keď videl, že jeho publikovanie nedosiahne, poslal rukopis do Národnej knižnice v Pešti. Vzápätí začali medzi pokrokovou zmýšľajúcou šľachtou a vzdelancami meštianskeho pôvodu kolovať z neho výpisky. Roku 1806 v *Magazíne pre dejiny, štatistiku a štátne právo rakúskej monarchie*, ba roku 1816 aj v *Hormayrovom Archíve* publikovali z neho výťah,²⁵ keď už predtým vyšlo v *Levoči*, no anonymne, bez udania roku a miesta tlače celé toto inkriminované dielo.²⁶

G. Berzevici pichol do osieho hniezda. Jeho kniha o postavení roľníkov v Uhorsku vyvolala medzi šľachtou veľké pobúrenie. Najostrejšie vystúpili proti nemu práve poprední spisovatelia F. Kazinczy a D. Berzsényi, ku ktorým sa pridali aj A. Medňanský.²⁷ Všetci svorne obviňovali Berzeviciho z očierňovania Uhorska, div nie z vlastizrady. Začiatkom roku 1817 vyšiel opäť v *Hormayrovom Archíve* prvý signál do útoku, *Dobromyseľné posúdenie rozpravy pána G. Berzeviciho o postavení a povahe roľníkov v Uhorsku*.²⁸ Je to anonymný článok. Pripisuje sa F. Kazinczymu, ale jeho autorom môže byť aj barón Medňanský. Aspoň o niekoľko rokov neskôršie v otvorenom vystúpení proti názorom, ktoré mylne pripisoval Berzevicimu, spomína, že s ním polemizoval „práve o tomto v *Archíve* v rokoch 1816 a 1817.“²⁹ Už v úvode *Dobromyseľného posúdenia...* sa Berzevicimu vyčíta, že roľníkov bohatého Uhorska predstavil takých utlačených, chudobných a úbohých, že vzniká dojem, akoby išlo o nejaké hordy afrických otrokov. Potom argumentmi z minulosti i zo súčasnosti sa dokazuje, že uhorský poddaný si žije v úplnej právnej istote a má sa dobre. Vzápätí sa ozval na túto kritiku sám Berzevici. Odpovedal v lapidárnych pätnástich bodoch. „Neprajem,“ končil tu, „svojmu protivníkovi, aby sa stal čo len na rok chudobným sedliakom a na vlastnej koži skúsil pravdivosť mojich slov.“³⁰

V nasledujúcom roku polemika, opäť na stránkach Hormayrovho Archívu, pokračovala. Barón A. Medňanský tu uverejňuje rozpravu *Uhorský sedliak... vo svojom vzťahu k zemepánovi, k štátu a k cirkvi*.³¹ Mala to byť vraj zároveň odpoveď na rozhodnutie francúzskeho vyslanca vo Viedni napísať rozpravu „sur le principe de l' esclavage et Hongrie er son état actuel – o základe otroctva (rozumej poddanstva, J. T.) v Uhorsku a jeho súčasnom stave“, o ktorom sa podľa všetkého dozvedel od priateľa baróna Hormayra.³² A. Medňanský sa tu silou-mocou usiluje presvedčiť verejnosť, že postavenie poddaných v Uhorsku spočíva na pevných právnych základoch, najmä na tereziánskom urbáre, že uhorský roľník požíva všestrannú právnu ochranu štátu i svojich zemepánskych vrchností, ba že sa má lepšie než sedliak v Rakúsku. Onedlho tu však vyšla rozsiahla polemická úvahu *Ešte slovo jedného uhorského šľachtica o postavení roľníkov v Uhorsku*,³³ ktorá sa plne stavia na stanovisko G. Berzeviciho a ešte dokazuje, že po vynesení tereziánskeho urbára osud poddaného ľudu sa tu v každom smere, právnom i materiálnom, nielenže nezlepšil, ale, naopak, neustále sa zhoršuje. Článok je anonymný, no jeho autorom v nijakom prípade nemôže byť barón A. Medňanský, pretože tendencia spomenutej úvahy je v diametrálnom rozpore s jeho názormi, podrobuje sa tu ostrej kritike práve jeho článok *Uhorský sedliak*.³⁴ Polemika sa ani týmto neskončila. V Hesperuse vystúpil, a to dokonca v niekoľkých pokračovaniach, aj istý F. Burgerth, podľa všetkého právnik, úzkoprsý filister a punktičkár, ktorý sa usiloval dokázať, že tereziánsky urbár je vynikajúce dielo, ibaže ho autor úvahy *Ešte slovo jedného uhorského šľachtica...* a v Uhorsku vôbec ešte nepoznajú. V podstate mu ide o apológiu súčasného práchnivejúceho feudálneho spoločenského poriadku.³⁵

Ekonomické a sociálne názory baróna A. Medňanského z tohto obdobia sú zaujímavé nielen v súvisi s jeho nasledujúcim vývojom, ale aj z hľadiska vývoja celej uhorskej šľachty ako vládnucej triedy. Medňanský v tomto čase vytvára akýsi stred medzi aristokraciou a strednou šľachtou. Predstavuje už nesporne nový typ „buržoáznej šľachty“. Horlí za racionálne hospodárenie, zakladanie manufaktúr, aktívny rozvoj vnútorného a zahraničného obchodu. Vystupuje proti aviticitie a iným zákonom, ktoré brzdia kapitalistické podnikanie. V mnohom smere bol už predchodcom grófa Št. Sečeniho. Pokiaľ však ide o poddaných – a bolo mu ešte úplne jedno, či ide o sedliaka maďarského alebo slovenského, je skrz-naskrz presiaknutý konzervativizmom. Hoci si už uvedomuje neproduktívnosť poddanskej roboty, idealizuje a bráni jestvujúci právny stav. Na jednej strane je úplne lojálny k viedenskému dvoru, no na strane druhej sa plne stavia za nedotknuteľnosť uhorskej feudálnostavovskej ústavy a nadšene podporuje šírenie maďarčiny, rozvoj maďarskej vedy a kultúry. To ho zbližuje so strednou šľachtou. Medňanský je uhorským vlastencom, no jeho patriotizmus úplne preniká feudálny tradicionalizmus. Tieto

rozporné črty (Medňanský si ich, prirodzene, neuvedomoval) odrážajú sa aj v jeho historických a vlastivedných štúdiách, aj v jeho *Malebnej ceste dolu Váhom*.

V období hospodárskej konjunktúry, keď sa zrazu pred šľachtou a meštianstvom u nás začali vynárať nové ekonomické perspektívy a keď vzrastá ich chuť na kapitalistické podnikanie, začína sa prudko prebúdzaj i záujem o poznanie Uhorska, najmä jeho prírodného bohatstva, a, pravdaže, aj o ľud ako základný zdroj príjmu. Tento záujem podnecovala taktiež silná vlna patriotizmu, v tomto období ešte stále politicko-štátneho, uhorského, hoci v jeho spoločenskej náplni už bolo cítiť rozdiel, či jeho hlásateľom je šľachtic, mešťan alebo vzdelanec ľudového pôvodu. Vedecké dedičstvo Mateja Bela akoby sa práve v tomto čase dostalo do plného kvetu. Píšu sa najrozmanitejšie historicko-geograficko-štatistické články o Uhorsku, jednotlivých krajoch, stoliaciach, mestách, zvláštnostiach, ba i o obciach. V poslednom desaťročí 18. a v prvej štvrtine 19. storočia vzniklo viacero rozsiahlych monografických prác o uhorských stoliaciach ako celku, alebo aspoň o ich prírodnom bohatstve. Zo slovenských stolíc M. Beke spracoval Veľký Hont a Novohrad (1791), A. Szirmay Zemplín (1803), L. Bartholomeides Gemer, vzdelaný zeman slovenského pôvodu J. Ďurovič stolice Trenčiansku a Oravu (ostali však v rukopise). Veľa sa v tomto období popísalo najmä o Spiši predovšetkým zásluhou rodákov z tejto stolice J. Genersicha, S. Bredeczkého, J. Melczera a A. K. Zipsera.³⁶ K tejto skupine patrili aj G. Berzevici, ktorého nijako neodradzoval ich meštiansky a plebejský pôvod, skôr naopak. Zo Spiša, z Kežmarku, pochádzal a tu začas pôsobil aj prvý významný uhorský štatistik M. Schwartzner. O rozvoj vlastivedného bádania sa zaslúžil najmä Samuel Bredeczky, ktorý roku 1803 začal vydávať *Príspevky k topografii uhorského kráľovstva*.³⁷ Záujem o vlastivedný výskum stále vzrastá. Roku 1813 vyšiel dokonca v Hesperuse podrobne rozpracovaný *Prospekt geograficko-štatistického lexikónu miest a obcí v Uhorsku*, návrh na založenie uhorskej topografickej spoločnosti a časopisu³⁸ topografickej spoločnosti, ktorého autorom je Andrej Školka z Liptovského Mikuláša, najprv učiteľ v Tešedíkovom inštitúte, potom rektor na gymnáziu v Mezőberényi – Berinčoku – na Dolnej zemi.

Zvláštnou formou vtedajšej vlastivednej literatúry, ktorej cieľom bolo podnecovať záujem nielen o historicko-geografické poznanie krajiny, tej-ktorej stolice, mesta a pod., ale aj o vážne, pálčivé hospodárske, spoločenské a kultúrne problémy, prípadne iba o úzky vedecký aspekt, napr. mineralógiu, botaniku, boli cestopisy. V našej literatúre takýmto prvým, predbežne iba fiktívnym, cestopisom je vlastne už román J. I. Bajzu *René mláďenca príhodi a skuseností*. Jeho hrdina René po dobrodružstvách v cudzine prichádza aj na Slovensko a vydáva sa „k pokoleňu slovenskému, ktoré sa tu taďe podle poto-

